

بررسی ساختار سوره مائدہ با رویکرد ساختار

درختی

محمد رضا آرام^۱

فاطمه لایقی^۲

چکیده

دید ساختاری به سوره‌ها نگرش نوینی در تفسیر قرآن است که در آن هر سوره دارای یک روح کلی و غرض اصلی است و تمامی آیات و مباحث مطرح شده در سوره به صورت منطقی و بخش‌بندی شده به آن غرض مرتبط می‌شوند. برای ترسیم ساختار هر سوره از اجزاها و روشهایی استفاده می‌شود که مهمترین آن‌ها سیاق سوره است. ترسیم ساختار سوره‌ها فواید ارزش‌نده‌ای دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به درک جلوه‌ای جدید از اعجاز قرآن کریم، مقابله با شباهه پراکندگی و گذشتگی آیات و دفاع از اعتقادات شیعه اشاره نمود. برای نشان دادن این شیوه تفسیری سوره «مائده»، انتخاب گردید، که از سوره‌های بزرگ قرآن کریم است و اواخر عمر پیامبر (ص) نازل شده است؛ بنابراین آخرین رهنمودهای دین مبین اسلام در آن وجود دارد و وصیت نامه وحی است. ساختار سوره مائدہ با سبک‌های مختلفی قابل ارائه است؛ در این پژوهش «سبک نمودار درختی» برای نمایش ساختار سوره مائدہ برگزیده شده است. غرض اصلی سوره مائدہ وفای به عهد و تبعیت از حاکم الهی است که راه حفظ دین می‌باشد و محتوای سوره نسبت به تغییر و تعطیل احکام و حاکم الهی هشدار می‌دهد.

کلید واژه‌ها: ساختار، سوره، مائدہ، غرض، عهد.

moh.Aram@iauctb.ac.ir

۱- استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

۲- داشتچی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۷/۲۷ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۱۲/۳

بیان مسئله

مسئله ارتباط وتناسب آیات با یکدیگر از دیر باز مورد توجه قرآن پژوهان بوده است. اما نکته مهمی که کمتر به آن پرداخته شده است هماهنگی کلی آیات یک سوره است که هدف واحدی را دنبال می‌نمایند.

سوره مائده به عنوان یکی از سوره‌های بلند قرآن که در اواخر عمر پیامبر نازل شده است و در بردارنده آیاتی است که موضوعات به ظاهر مختلفی دارد. در این پژوهش به این سوالات میپردازیم که:

- ۱- اگر سوره مائده دارای هدف واحدی است، چگونه می‌توان آیات مختلف المضمون آن را با هدف واحد سوره مرتبط کرد؟
- ۲- درک ساختار سوره مائده چه فایده‌ای دارد؟

ضرورت تحقیق

ساختار سوره مائده با سبک‌های مختلفی تاکنون از سوی قرآن‌پژوهان ارائه شده است که از میان آن‌ها می‌توان به سبک نمودار محتوایی در تفسیر کاشف، بی‌آزار شیرازی و حجتی؛ سبک گزارش محتوایی در کتاب درآمدی بر تحقیق در اهداف و مقاصد سوره‌ها، شحاته؛ سبک ساختاری با محوریت سوره بقره در الاساس؛ سعید حوى؛ سبک گزارش اجمالی در المیزان، طباطبایی و سبک استدلالی در کتاب نظم قرآن عبدالعلی بازگان بررسی شده است، اما هیچ‌کدام از ساختارهای موجود ارتباط آیات و روابط آنها را با یکدیگر و با غرض سوره در نموداری گویا و روشن ترسیم ننموده‌اند به گونه‌ای که در کمترین فرصت بتوان به ساختار کلی سوره دست یافت و مقاصد اصلی آن را درک نمود. لذا در این پژوهش پس از آنکه غرض اصلی سوره تعیین شد ساختار درختی سوره ارائه می‌گردد. ضمناً برای دستیابی به ساختار درختی سوره مائده نخست از تأمل در سیاق سوره بهره گرفته شد سپس برای اطمینان از محور اصلی بدست آمده از دیگر روش‌هایی که مورد توجه قرآن پژوهان است استفاده می‌گردد.

۱- سیاق سوره «مائده»

با توجه به پیوستگی لفظی (ارتباط لفظی، اسلوبی، بلاغی) و محتوایی، سیاق سوره در سه بخش بررسی شده است. برای سهولت فهم، هر بخش شامل زیربخش‌هایی شده است که به آن عنوان کلام اطلاق گردیده است.

۱-۱- بخش اول سوره آیات ۱ تا ۴

این بخش شامل سه کلام است: کلام اول آیات ۱-۱۴؛ کلام دوم آیات ۱۵-۲۶؛ کلام سوم آیات ۲۷-۴۰

۱-۱-۱- کلام اول آیات ۱ تا ۱۴

آیه ۱ با خطاب آغاز شده است. خطاباتی که در ابتداء آیات آمده است برای بیان عقود، تکالیف و عهود خدا و بندگانش است. (فخر رازی، ۱۱/۱۵۳) آیه ۱ مقدمه‌ای بر آیات بعدی است و براعت استهلال سوره می‌باشد، زیرا که ظهور العقود در جمیع عقود است و اعم از عقود انسان‌ها با خدا و عقود با همنوعان خود است. عقود شامل عقدهای تکوینی و تشریعی است، از جمله عقدهای تشریعی احکام الهی است. در ادامه‌ی آیه ۱ مصادقی از این عقود «أَحْلَلْتَ لَكُمْ تَهِيمَةَ الْأَنْعَامِ» بیان شده است. محتوای آیه ۲ از مصاديق «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ» است چون عهد الهی است که انسان آن را پذیرفته و در نتیجه وفا به آن واجب است. (جوادی‌آملی، ۲۱/۵۲۸) در آیه ۱ استثناء «إِلَّا مَا يُثْلِي عَيْنَكُمْ» آمده است و در آیه ۳ این استثناء تلاوت شده است. در لابه لایی مباحث احکام سخن از یأس کفار از دین اسلام، إكمال دین و اتمام نعمت است که در وسط آیه ۳ به صورت جمله معتبرضه بیان شده است که نشان دهنده اهمیت این بحث و برای بر جسته‌سازی غرض خداوند می‌باشد. با استفاده از روایات (بحرانی، ۲/۲۲۳) بارزترین نعمت، نعمت ولایت علی بن ابیطالب(ع) است، می‌توان این طور نتیجه گرفت که خداوند می‌خواهد بیان کند که مومنان علاوه بر توجه به احکام، باید توجه به حاکم الهی داشته باشند. در آیات ۴ و ۵ بخش دیگری از احکام بیان شده است. آیه ۵ با «الیوم» شروع شده است و این تصدیر، نظری «الیومَ يَئِسَ النَّاسَ كَفَرُوا» و «الیومَ أَكْمَلْتَ لَكُمْ دِيَنَكُمْ» در آیه ۳ می‌باشد که گزارش خبر و حادثه مهمی است

زیرا در جاهلیت برخی حیوانات را حرام‌گوشت می‌دانستند (عیاشی، ۱/۳۵۷) و در این زمینه بدعت‌هایی ناروا داشتند که خداوند آن‌ها را با بیان اصل حلال بودن طبیات در آیات ۴ و ۵ نفی کرده است. (جوادی‌آملی، ۲۲/۳۵) در آیه ۶ به طبیات توأم جسمی و روحی یعنی نمازو وضو و پاکیزگی می‌پردازد. (بی‌آزارشیرازی و حجتی، ۵۴/۳) آیه ۷ موّکد و متّم آیه ۶ است. (طباطبایی، ۵/۲۲۵) در آیه ۸ مومنان را به وصف ایمان مخاطب ساخت که منشأ همه نعمت‌های است. (ابن عاشور، ۵/۵۵) مراد از این تعبیر تحریک و تشویق آنها بر اطاعت با اخلاص از تکالیف الهی است. (فخر رازی، ۱۱/۱۸۴) در آیه ۹ مژده و در آیه ۱۰ بیم می‌دهد، زیرا نوید و هوشدار دو ماده از مواد میثاق میان خدا و انسان است. (بی‌آزارشیرازی و حجتی، ۳/۶۲) آیه ۱۱ یادآوری مومنان است به اینکه نجات آنان از شر دشمنان و تبدیل ضعف آنان به قوت نعمت الهی بوده، نه نتیجه تلاش خودشان پس باید توکل بر خدا بکنند. آیات ۱۲ تا ۱۴ نیز شاهد مثالی برای اخذ میثاق و عاقبت نقض آن در بنی اسرائیل می‌آورد تا مسلمین از آن عبرت گیرند و مانند آنان نقض پیمان نکرده و مورد لعن خدا قرار نگیرند.

بنابراین غرض این کلام چنین می‌باشد: «توجه دادن به وفای عهد الهی در اجرای احکام الهی تحت ولایت حاکم الهی و آثار دنیوی و اخروی آن و بیان نقض عهد یهود و نصارا»

۱-۱-۲- کلام دوم آیات ۱۵ تا ۲۶

کلام اول با خطاب به مؤمنان آغاز شد ولی در این کلام اهل کتاب مخاطب می‌باشد و از نظر محتوایی بیان کار شکنی‌های عملی یهود که از اهل کتاب هستند اشاره دارد و حال آنکه ظاهر کلام اول در بیان وفای به عقود بود.

در نداء الهی آیه ۱۵ که خطاب به اهل کتاب است، خداوند آنان را به اسلام دعوت نموده است (سید قطب، ۲/۸۶۱) سپس در آیه ۱۶ پذیرش پیامبر و کتابش را باعث رسیدن به هدایت الهی معرفی می‌کند. آیه ۱۷ مطرح می‌کند که اهل کتاب، درباره اصول اعتقادی نیز پیمان شکستند چون به تثلیث، الوهیت عیسی و ابن الله بودن او معتقد شدند. (جوادی‌آملی، ۲۲/۱۹۸) آیه ۱۸ به نفی نبوت تشریفی یهود و نصارا و بطلان داعیه قرب و محبت آنان نزد خدا می‌پردازد. (همان، ۲۰۹) آیه ۱۹ دومین خطاب به اهل کتاب و متّم محاوره اول در آیه ۱۵ است. (همان، ۲۲۴) در آیه ۱۹

بررسی ساختار سوره مائدہ با رویکرد ساختار درختی ۵۹

می فرماید آن تبیین پیغمبر ص برای اتمام حجت بر اهل کتاب است. (طباطبایی، ۲۴۳/۵) آیات ۲۰ تا ۲۶ به بیان شمه ای از تاریخ بنی اسرائیل می پردازد که چگونه مخالفتشان با پروردگار سبب شد که چهل سال در بیابان سرگردان بمانند. (در مدرسی، ۲۸۱/۲)

بنابراین غرض این کلام این گونه می باشد: «دعوت اهل کتاب به رسالت رسول خداص و تبعیت از هدایت ایشان به عنوان اتمام حجت و هشدار نسبت به مخالفت با آن حضرت و بیان آثار سوء پیمان شکنی گذشتگان»

۱-۳- کلام سوم آیات ۲۷ تا ۴۰

گسست از کلام قبل به دلیل عدم ارتباط لفظی و تغیر خطاب از اهل کتاب به پیامبر ص است و در ادامه نیز خطاب متوجه مؤمنین شده است. در آیه ۲۷ خطاب از اهل کتاب عوض شده و مخاطب پیامبر گرامی ص می باشد اما با توجه به این که ضمیر در «علیهم» به اهل کتاب باز می گردد و در واقع خداوند از زبان پیامبر ص با اهل کتاب سخن گفته است.

بیان عاقبت حسادت فرزندان حضرت آدم در آیات ۳۴ تا ۴۲ هشداری است به اهل کتاب که حسادت آنها باعث عدم پذیرش رسالت پیامبر گرامی ص نشود. هابیل مصدق فرد با تقوا و قابیل مصدق بی تقوا یی است و در ادامه یکسری از احکام را مطرح می کند. آیه ۳۵ با بیان مقامات چهارگانه (لزوم تقوا، ابتعای وسیله، جهاد و رستگاری) وصف مومنان متقی را بیان می کند (جوادی آملی، ۴۱۵/۲۲) و به دنبال بیان عاقب و نتایج و کیفرهای سخت راه قابیلی، در آیات قبل در این آیه راه هابیلی و اسماعیلی که راه فلاح و رستگاری است؛ به مسلمانان با ایمان نشان داده می شود. (بی آزارشیرازی و حجتی، ۱۰۴/۳) آیه ۳۵ سخن از بشارت به مومنین است و آیه ۳۶ به مطلب مقابل آیه ۳۵ اشاره می کند. آیه ۳۷ در ادامه آیه ۳۶ است و شدت عذاب اخروی کافران را می رساند تا هشداری برای کفر پیشگان باشد. آیه ۳۸ کیفر تجاوز به اموال مردم را بیان می کند. محاربه با خدا و رسولش گاهی با سرفت نیز همراه است، بدین سبب در کنار حکم و حد محارب، در این آیه حکم و حد سرفت هم بیان شده است. بر این اساس، جمله «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ» عطف بر آیه «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ» است؛ یعنی «وَجَزَاءُ السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ...». (ابن عاشور، ۹۸/۵ - ۹۹) اجرای بعضی احکام الهی مثل قطع کردن دست دزد هر چند به ظاهر خشن و نا مناسب است

ولی تقوی الهی در عمل به این احکام می‌باشد هر چند که حکمت آن را در نیاییم. آیه ۳۹ عطف به آیه قبل است (طیب، ۱۱۴) و باب توبه را به روی خطاکاران آیه قبل باز می‌کند. آیه ۴۰ تعلیلی برای آیات قبل است و حکم کلامی آیات قبل را بیان می‌دارد. خداوند حدود و قوانین را تنظیم می‌کند و اجرای آن را از پیامبر ص می‌خواهد و مردم را هم به پذیرش ولایت پیغمبر ص و منصوبان او فرا می‌خواند. (جوادی آملی، ۴۵۳/۲۲) لذا غرض این کلام را چنین عنوان می‌کنیم:

«تبیین احکام الهی و دستور به اجرای آنها با رعایت تقوی الهی در عمل به دستورات دین در پرتو توجه به علم و قدرت خداوند»

۱-۴- تناسب بین کلام های بخش و غرض بخش اول

در کلام اول دعوت به وفای عهد نسبت به حکم حاکم الهی مطرح شد، همچنین به نقض میثاق یهود و نصارا که همان اهل کتاب می‌باشند اشاره شد. در کلام دوم آثار سوء پیمان شکنی اهل کتاب را بیان نموده است که این کلام می‌تواند نمونه ای برای عبرت گیری مومنان باشد تا پاییندی به عهد داشته باشند. در کلام سوم نیز پس از بیان حسادت به عنوان عاملی برای نپذیرفتن دستورات الهی، برخی از احکام را با اشاره به حکمت تشریعشان بیان می‌کند، سپس مومنان را به عمل به احکام دعوت نموده است؛ یعنی وفای به عهد نسبت به حکم در واقع اجرای آن حکم می‌باشد در نتیجه غرض این بخش را این گونه می‌توان نوشت:

«توصیه به تقوی و وفای به عهد الهی در اجرای احکام الهی تحت ولایت حاکم الهی با عبرت گیری از آثار پیمان شکنی اهل کتاب»

۲- بخش دوم آیات ۴۱ تا ۸۶

این بخش دارای چهار کلام به شرح زیراست:

کلام چهارم آیات ۴۱ تا ۵۰؛ کلام پنجم آیات ۵۱ تا ۵۸؛ کلام ششم آیات ۵۹ تا ۶۹؛ کلام هفتم آیات ۷۰ تا ۸۶.

ضمناً جدایی بخش دوم از بخش اول به دلایل زیر است:

در کلام چهارم خطاب از اهل کتاب عوض شده و مخاطب پیامبر ص گردیده است و این خطاب در آیه ۶۷ نیز تکرار شده است. در بخش قبل محور بحث وفای به عهد نسبت به حکم و

حاکم بود و در این بخش محور بحث، ولایت پذیری می‌باشد. در کلام چهارم هر چند بحث حکم مطرح شده و متناسب با قبل می‌باشد ولی این حکم، حکم ولایی و قضایی است و با حکم قبل در بخش قبل فرق دارد.

۱-۲-۱- کلام چهارم آیات ۴۱ تا ۵۰

اتصال آیات ۴۲ و ۴۳ به آیه ۴۱ روشن است. آیه ۴۴ به منزله تعلیل نسبت به آیه قبل است. آیات ۴۵ و ۴۶ عطف به آیه ۴۴ شده‌اند. همچنین بقیه آیات نیز بوسیله واو به یکدیگر عطف گردیده‌اند به جزء آیه ۵۰ که استفهام و فاء تعریف آن نشان می‌دهد که نتیجه آیه ۴۹ است. بنابراین ارتباط آیات کاملاً واضح آست.

آیه ۴۱ سر فصل آیات ده گانه‌ی بعد است که درباره یهود خیر و فتنه انگیزی آنان سخن می‌گوید و تحلیل سیاسی و اجتماعی گردهمایی‌هایی در مخالفت با پیامبرص را می‌نماید. آیات ۴۱ تا ۴۳ افسای توطئه یهودیان و منافقان؛ آیات ۴۴ تا ۴۷ تبیین و شرح وظایف یهودیان و مسیحیان و آیات ۴۸ تا ۵۰ وظایف پیامبرص در مقابل توطئه را بیان می‌نماید.

خداوند متعال چون برخی از تکالیف را در آیات پیشین بیان کرد و می‌دانست که بعضی از مردم شتابان به آن‌ها کفر می‌ورزند، پیامبرش را به صبر و تحمل سفارش کرد و به وی فرمان داد که اندوهگین نشود. (فخر رازی، ۲۳۷/۱۱) از سیاق آیات بر می‌آید که در آن میان طائفه‌ای از منافقین بودند که هر طرف که اهل کتاب مایل می‌شدند آنان نیز متمایل می‌شدند. (طباطبایی، ۳۳۹/۵) لذا در این ده آیه مستله حکم و ما انزل الله موج می‌زنند. در بحث توطئه، ضلع اصلی منافقان هستند. جریان بعد از حضرت رسول همین جریان منافقان این آیات است. لذا حضرت زهراء(س) آیه ۵۰ را در خطبه فدکیه، در حمایت از ولایت امیرالمؤمنان (ع) قرائت کردند. (طبرسی، الاحتجاج ۲۶۷/۱) بنابراین غرض کلام را این‌گونه می‌شود عنوان کرد:

«رفع نگرانی رسول خدا ص و دعوت به حکم ولایی و قضایی بر اساس آنچه خدا نازل کرده است و مطرح کردن منافقان و فتنه یهود و بهانه جویی آنان در برابر اجرای احکام الهی»

۱-۲-۲- کلام پنجم آیات ۵۱ تا ۵۸

خطاب جدید «یا ایها الذين امنوا» نشانه‌ای بر جدایی این آیات از ما قبل است. پیوستگی

آیات کلام پنجم بدلیل تکرار خطاب «یا ایها الذين آمنوا» و ارتباط محتوایی واضح حول نهی از اولیاء قرار دادن یهود و نصاری می باشد.

آیه ۵۱ سرفصل آیات بعد است و موضوع تبری از اهل کتاب را مطرح می کند . این آیه مومنان را از محبت، نصرت و پذیرش سرپرستی یهود و نصارا نهی می کند و تاکید می کند که اگر مومنی ولایت آنها را پذیرفت، از آنها می شود. سپس آیه ۵۲ مصدق را بیان می کند زیرا برخی مسلمانان بیمار دل ، بواسطه رابطه پنهانی، شتابان به بیگانگان گرایش می یابند.

راز تاکید بر نهی از گرایش به اهل کتاب، بخاطر پیشگیری از خطراتی است که در اثر گرایش روحی به آنان دامنگیر مسلمین می شود. نظیر نفوذ سرجون مسیحی در دربار بنی امیه که واقعه کربلا را با حضورش در اتاق جنگ رهبری و هدایت کرد. (طبری، ۲۵۸/۴) در ادامه آیه ۵۳ به بررسی نگاه و منطق مومنان درباره اهل کتاب می پردازد.

آیه ۵۴ هشداری به مسلمانان می دهد که گرایش به یهود و نصارا پیدا کرده اند. همچنین دلالت بر بی نیازی خداوند از مرتدان دارد و بر قدرت نمایی خداوند نیز اشاره دارد، زیرا خداوند با بیان اوصاف مجاهدان نستوه نشان می دهد که می تواند چنین گروه شایسته ای را بیاورد. (طباطبایی، ۴۱۵/۵) حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) و پیروانش ، کامل ترین مصدق برای این گروه برجسته اند؛ هر چند در آنان منحصر نیست. (جوادی آملی، ۷۵/۲۳)

آیه ۵۵ به ذکر کسانی که قبول ولایتشان لازم و واجب می باشد می پردازد. (بی آزار شیرازی و حجتی، ۱۳۷/۳) آیه ۵۵ ولایت و سرپرستی را منحصر کرد و مصاديق را بیان نمود سپس در آیه ۵۶ ضمن تشویق به پذیرش اصل ولایت ، پذیرندگان آن را از مصاديق حزب الله دانسته است که همواره پیروزند. (زحلیلی، ۲۳۷/۶) در آیه ۵۷ با تأکید بیشتر و با اشاره به علت حکم، از دوست گرفتن عموم کافران نهی می کند(همان، ۲۴۰/۶) و این آیه در مقام تحذیر مومنان است. مضمون آیه ۵۸ نیز از قبیل ذکر خاص بعد از عام است. (جوادی آملی، ۱۷۱/۲۳)

در این دسته از آیات سه آیه ۵۴، ۵۱ و ۵۷ آیاتی هستند که اصل غرض کلام از آنها به دست می آید که هر سه با اسلوب «یا ایها الذين آمنوا» آغاز می شود و هر سه در واقع حول یک محور می گردند که عبارتست از: «تحذیر مومنان از اولیاء قرار دادن اهل کتاب و دعوت به پذیرش اولیای الهی».

۱-۲-۳- کلام ششم آیات ۵۹ تا ۶۹

در این آیات مخاطب از مؤمنان عوض شده، و پیامبر گرامی(ص) مخاطب این دسته از آیات می‌باشد؛ البته مخاطب به صورت مستقیم رسول خداص و به طور غیر مستقیم اهل کتاب می‌باشند. موضوع آیات پیشین عدم اولیاء قرار دادن اهل کتاب بود و مخاطب مسلمانان بودند، ولی در اینجا به بیان ویژگی‌ها و انحرافات فکری و اعتقادی و بیان کار شکنی‌ها و... اهل کتاب پرداخته می‌شود. لذا شروع دسته جدیدی از آیات محسوب می‌شود.

مطلوب مطرح شده در آیات این کلام به نوعی به افشاگری عقاید و انحرافات اهل کتاب اشاره دارد و سعادت آنان را در اقامه بدون کم و کاست تورات و انجیل و قرآن بیان می‌فرماید و آیه ۶۷ اگر چه بصورت جمله معترضه آمده است ولی از نظر محتوا کاملاً هماهنگ با غرض کلام است.

«بعضی از مفسران مانند فخر رازی و شیخ عبده، احادیث مربوطه به غدیر خم در شان نزول آیه ۶۷ را پذیرفته اند؛ اما چون آیات قبل و بعد آن در مورد یهود است، چنین پنداشته اند که آیه نمی‌تواند در ارتباط با ولايت علی (ع) باشد. و بعضی از مفسران شیعه در پاسخ دست به توجیه زده و قائل به عدم ارتباط میان آیات قرآن شده‌اند.» (بی آزارشیرازی و حجتی، ۱۵۴/۳) ولی در تفسیر کاشف تناسب و ارتباط آیه ۶۷ با دیگر آیات سوره به شکلی شگفت‌انگیز ترسیم شده و سپس اینطور تیجه‌گیری شده است که: «با این ابلاغ، یهود و نصاری باید دریابند که دیگر دوره ولايت و فرمانروایی آنان بسر رسیده و اینک نوبت ولايت و خلافت مسلمانان است و این ولايت و فرمانروایی دیگر به سوی آنان باز نخواهد گشت و حتی بعد از مرگ پیامبر، استقلال و خلافت و فرمانروایی مسلمانان با ولايت و سرپرستی علی بن ابیطالب (ع) و سایر مومنان واقعی تداوم خواهد یافت.» (همان، ۱۶۰/۳)

با توجه به اینکه این کلام خطاب به رسول خداص بوده و چندین بار به ایشان خطاب شده است (قل یا اهل الكتاب - قل هل انبیکم - یا ایها الرسول) و به ایشان اطلاعاتی از وضعیت یهود و دفع فتنه آنان داده شده است، این کلام در صدد تثبیت نقش رسول خداص و آماده کردن اجتماع برای ابلاغ مسأله ولايت می‌باشد؛ بنابراین غرض این کلام را چنین می‌توان نوشت:

«آماده سازی رسول خدا ص و جامعه برای ابلاغ و انتقال واقمه حکم ولایی در مقابل انتقام
گیری و طغیان گری اهل کتاب»

۱-۲-۴- کلام هفتم آیات ۷۰ تا ۸۶

اگرچه این آیه‌ها از نظر خطاب با آیات کلام قبل یکسان شده است ولی از آنجا که ارتباط محتوایی مشهود نیست در کلامی جداگانه بررسی می‌شوند. در آیه ۷۶ (قل أَتَعْبُدُونَ) و در آیه ۷۷ (قل يَا أَهْلَ الْكِتَابَ) آمده است و پیامبر در تخاطب با اهل کتاب است.

آیه ۷۰ دلیل پایگاه فکری و اعتقادی نداشتند اهل کتاب خصوصاً یهود را برای اقامه دین الهی بازگو می‌کند که همان پیمان شکنی و هوامحوری آنان است که نتیجه‌اش تکذیب و کشтар انبیای الهی بود. آیه ۷۱ ریشه اعتقادی این هوامداری اهل کتاب بررسی و نقد می‌شود. آنان خود را برتر از دیگران می‌پنداشتند، بدین سبب گمان می‌داشتند که عقوبت الهی دامنگیرشان نمی‌شود و در ارتکاب به هر جنایتی آزادند. (ابن عاشور، ۵/۱۶۷)

آیه ۷۲ پوچی گمان مسیحیان درباره الوهیت حضرت مسیح را اثبات می‌کند. (ابن عاشور، ۵/۱۷؛ زحلی، ۲۷۱/۶) آیه ۷۳ انحراف از توحید به تثلیث، به عنوان نمونه‌ای از عدم بصیرت آنان آورده شده است سپس در آیه ۷۴ راه را برای این باطل‌گرایان باز گذاشته و آنان را به توبه و نهی پذیری تشویق کرده است. (جوادی‌آملی، ۳۴۹/۲۳) آیه ۷۵ پندار الوهیت حضرت عیسی (ع) را با آوردن چند دلیل رد می‌کند و در آیه ۷۶ با خطاب به همه کسانی که غیر او را می‌پرستند، روشن کرد که غیر خدا هیچ چیزی شایسته الوهیت نیست. (زحلی، ۶/۲۷۶)

در آیه ۷۷ به اعتقادات باطل مشترک یهود و نصارا اشاره می‌کند که یکی از آن‌ها غالباً در دین است که دو گونه افراط و تفریط را شامل می‌گردد. در آیه ۷۸ به دو علت از علل ملعون شدن آنها که معصیت و تعدی مستمر است، اشاره می‌کند و آیه ۷۹ علت دیگری برای ملعون شدن را بازگو می‌نماید که نهی پذیر نبودن و تداوم گناهان است. آیه ۷۹ به نقش مهم نهی از منکر اشاره می‌کند و آیه ۸۰ بیان وصفی دیگر از اوصاف کافران بنی اسرائیل و در واقع، دلیل چهارم برای لعن آن‌هاست. (طباطبایی، ۸۲/۶) آیه ۸۱ در ادامه آیه پیشین است و علت مومن نبودن اهل کتاب را به شکل قیاس استثنایی بیان می‌کند. (ابن عاشور، ۵/۱۸۲) آیه ۸۲ عداوت یهود و مودت نصارا را بیان می‌دارد.

پس از لعن و دورباش کفر پیشگامان و علمای ریاکار از زبان داود و عیسی (ع) آیه ۸۲ نمونه ای از این قوم پیامبرگش و معاصر رسول اکرم صراحتاً می‌دهد که چگونه پیمان با آن حضرت را نقض کردن و با سخت‌ترین دشمنان مسلمانان یعنی مشرکان هم پیمان شدند.

مفاد آیه ۸۳ و ۸۴ تتمه دلایل نزدیکی مسیحیان با مسلمانان است که در آیه ۸۲ مطرح شد.

آیه ۸۵ پاداش مسیحیان نیکوکار را بیان می‌کند (همان، ۸۸) و آیه ۸۶ بنا بر سنت قرآن کریم که جمع بین تبشير و انذار، وعد و وعید است جزای گناهکارانی را بیان می‌کند که به خدا کفر ورزیدند و آیات الهی را تکذیب نمودند. (رشید رضا، ۱۵ / ۷)

در این آیات محور بحث این است که از تفريط و افراط نهی می‌کند؛ هم در مسائل اعتقادی و هم در مسائل رفتاری. آیات ۷۸ تا ۸۱ دلیل اصلی تبعیت از گذشتگان را عدم ایمان به خدا و رسولش و آنچه بر او نازل شده بیان می‌کند. بنابراین غرض کلام این‌گونه خواهد بود:

«عدم ایمان حقیقی به خدا و رسول و آنچه بر او نازل شده، علت تولی اهل کتاب از گذشتگان کافرشان؛ به بیان دیگر نقد افراط و تفريط اعتقادی و رفتاری اهل کتاب»

۱-۲-۵- تناسب بین کلام‌های بخش دوم و غرض بخش دوم

در کلام چهارم، بحث رفع نگرانی رسول نسبت به کار شکنی اهل کتاب و توصیه به حکم ولایی و قضایی طبق فرمان خدا است. در نتیجه این کلام زمینه ابلاغ حکم ولایت را در کلام‌های بعدی (ششم) آمده می‌کند و در کلام بعد مومنان را از ولی قراردادن اهل کتاب بر حذر داشته و دعوت به پذیرش اولیای الهی می‌کند. در کلام ششم بحث آمده سازی رسول خدا ص و جامعه برای ابلاغ حکم ولایی در مقابل طغیان‌گری اهل کتاب است. بنابراین، این کلام در پی تبیت کلام قبل است که مومنان باید از اهل کتاب نترسیده و از ولی الهی که توسط رسول ابلاغ می‌شود تبعیت نمایند. کلام هفتم نیز ریشه‌یابی و علت تولی اهل کتاب از گذشتگانشان است تا مومنان با توجه به این مطلب متمایل به تولی اهل کتاب نشوند؛ همچنین رفتار افراطی و تفريطی آنان را گوشزد می‌کند تا مومنان مانند آنها عمل نکنند، بنابراین این کلام هم تابعی از کلام پنجم می‌باشد. کلام چهارم نیز مقدمه‌ای است برای ابلاغ حکم ولایت. لذا غرض این بخش را این‌گونه می‌توان نوشت: «نفي ولايت اهل كتاب و پذيرش أولياء الهي برايسأس آنچه خدا نازل كرده است»

۱-۳- بخش سوم آیات ۸۷ تا ۱۲۰

این بخش شامل دو کلام می باشد: کلام هشتم آیات ۸۷-۱۰۸؛ کلام نهم آیات ۱۰۹-۱۲۰.

در بخش دوم بحث در نفي ولايت اهل كتاب بود و در اين آيات بيان احکام الهي و دعوت به اجرای احکام، محور بحث می باشد. همچنین خطاب و محتوا نیز عوض شده است.

۱-۱-۳- کلام هشتم آیات ۸۷ تا ۱۰۸

کلام با خطاب «يا ايها الذين امنوا» آغاز شده و تکرار ۷ بار اين خطاب نشان دهنده ادامه سیاق است، خصوصاً که محتوای اين خطابها هم درباره احکام و دستوراتی است که به مؤمنان داده می شود، فلذ اتصال آیات به همدیگر کاملاً واضح است.

دو آیه اول، طبیات و حلالهای الهی را ذکر می کند و از حرام کردن حلالهای الهی نهی می کند و به مناسبت آن، احکام قسم خوردن را که در آن آیه بکار رفته بیان می کند و در ادامه احکام خمر و میسر و... را بیان می دارد و بعد به ذکر احکام صید در احرام می پردازد و حکم بحیره و سائبه و... را ذکر کرده و قول کافران را تکذیب می نماید و در آخر به تقوی و احکام وصیت اشاره می کند و کلام را خاتمه می دهد. بنابراین محور این آیات احکام الهی و لزوم اجرا و عمل به آن می باشد. با توجه به اینکه در آیه ۹۲ فرمود که مومنان باید از خدا و رسول خداص اطاعت بکنند (اطیعو الله و اطیعو الرسول...) معلوم می شود که مومنان باید احکام الهی را از رسول خداص دریافت نموده و طبق رهنماوهای ایشان عمل نمایند بنابراین غرض این کلام را این‌گونه می توان عنوان نمود: «دعوت مومنان در جهت عمل به احکام طبق بیان رسول گرامی(ص)»

۱-۲-۳- کلام نهم آیات ۱۰۹ تا ۱۲۰

از آیه ۱۰۹ وارد فضای قیامت می شود و در انتهای آیه عبارت «انت علام الغیوب» می آید. سپس آیات در همین فضا ادامه می یابند، بخصوص در آیه ۱۱۹ با عبارت «هذا يوم ينفع الصادقين...» اشاره به همین فضا دارد. تکرار عبارت «انت علام الغیوب» در آیه ۱۱۶ نیز دلیل بر پیوستگی این آیه با مجموعه بعد می باشد.

آیه ۱۰۹ سرفصل مجموعه‌ای از آیات پسین است، فخر رازی در «التفسیر الكبير» (۱۲۹/۱۲) و طبرسی در «مجمع البيان» (۴۰۲/۳) این احتمال را بیان کرده‌اند. زیرا هرجا قرآن کریم بخواهد بخشی را جداگانه یاد کند، نخست سرفصل آن را ذکر و سپس زیر مجموعه آن را شرح می‌کند. براین اساس، آیه «یوم یجمع الله الرسل...» سرفصل قصه حضرت عیسی (ع) و سوال و جواب جزیی و کلی از وی درباره توحید و شرک است.

در آیات بعد، خداوند تصویری از پاسخ بنی اسرائیل به حضرت عیسی (ع) را در برابر آنهمه نعمات و معجزات و ولایت تکوینی و تشریعی به عنوان نمونه ارائه می‌دهد تا درسی باشد برای انسانها در برابر دعوت پیامبر اکرم ص و نعمت اسلام و ولایت. (بی آزارشیرازی و حجتی، ۲۳۳/۳) برای آیه ۱۰۹ جوابی در آیات ۱۱۶ تا ۱۲۰ می‌آید که از رسولان الهی سوال می‌شود که مردم شما را چگونه اجابت کردند و بیان شد که بعضی از مردم برخلاف رهنماوهای پیامبریان، عمل کرده و منحرف شده‌اند یعنی پیامبران به رسالت الهی خویش عمل کرده‌اند. در آیات ۱۱۰ تا ۱۱۵ خداوند به کارهایی که برای هدایت مردم کرده است اشاره دارد؛ به اینکه رسولان الهی را با معجزات برای هدایت مردم فرستاده و حتی بعضی معجزات درخواستی آنان را نیز اجابت نموده تا آنان هدایت شوند. بنابراین غرض این کلام این‌گونه است:

«امانت داری کامل پیامبران در ابلاغ پیام الهی و کوتاهی مردم در حفظ آن باعث تحریف شده است (و یا هشدار نسبت به تحریف آن)»

۱-۳-۴- تناسب بین کلام‌های بخش سوم و غرض بخش سوم

در کلام هشتم وظیفه مومنان در تبعیت از دین طبق بیان رسول خدا ص بیان شد و در کلام نهم نیز به امانتداری رسولان الهی و هشدار نسبت به کوتاهی مردم در حفظ دین اشاره شد. بنابراین غرض این بخش را می‌توان این‌گونه بیان نمود:

«وظیفه مومنان در تبعیت از دین (احکام الهی) طبق بیان رسول خداص و هشدار نسبت به تغییر دین»

۱- بیان غرض سوره مائدہ

از توجه به غرض بخش‌های سه‌گانه مشخص می‌شود که این سوره دریان راه‌های حفظ دین از انحرافات اشاره دارد به این صورت که ابتدا بیان می‌کند وفاي به عهد نسبت به حکم و حاکم بهترین راه برای حفظ دین از انحراف است. بخش دوم سوره هشداری است نسبت به انحراف از حاکم الهی و بخش سوم نیز هشداری است نسبت به تغییر دین و لزوم تبعیت از احکام الهی طبق بیان رسول خداص که بهترین راه حل برای حفظ دین می‌باشد. جهت مشترک همه بخش‌ها را می‌توان این‌گونه بیان نمود:

«وفای به عهد و تبعیت از حاکم الهی راه حفظ دین و هشدار نسبت به تغییر یا تعطیل حکم و حاکم»

در نتیجه برجسته‌ترین موضوع این سوره مسئله ولایت و رهبری و اطاعت از ولی امر است.

(جوادی آملی، ۴۸۸/۲۱)

۲- نام سوره

علت نامگذاری "سوره مائدہ" بخاطر این است که داستان نزول مائدہ برای یاران مسیح - در آیه ۱۱۴ - این سوره ذکر شده است (مکارم شیرازی، ۵۶۹/۳) که از باب تسمیه کل باسم جزء است، از روایات معلوم می‌شود که در زمان رسول خدا ص به وسیله خود آن حضرت این سوره «مائده» نامیده شده است. (قرشی، ۵/۳)

نامگذاری سوره به «مائده» با غرض اصلی سوره کاملاً متناسب است. هدایت تشریعی خداوند با پیامبران و جانشینان آنان صورت می‌گیرد. این شواهد نشان از وجود رابطه معناداری بین «مائده» و «نعمت ولایت» دارد. شاید بتوان وجه تشابه این دورا الهی و آسمانی بودنشان دانست. بنابراین آن مائدہ نیز «نماد» تعهدی است که حواریون در برابر نعمتهای الهی پذیرفته‌اند تا به ولایت الهی حضرت مسیح پاییند باشند. (خامه‌گر، ۳۹)

۳- آیات آغازین و پایانی سوره «مائده»

سوره مائدہ به عنوان براعت استهلال با پیش زمینه لزوم رعایت پیمان آغاز می‌شود: «او فوا بالعقود» که از روشن‌ترین مصادیق آن پیمان، وفاداری به ولایت و امامت اهل بیت به ویژه علی(ع)

است، چنان که وفا به توحید و پذیرش نبوت از دیگر مصاديق آن است. موضوع وفا به پیمان در پایان این سوره نیز - به عنوان «رَدُّ الْعَجْزِ إِلَى الصَّدْرِ» - آمده است: حضرت مسیح (ع) به خدای سبعان عرض می‌کند که به پیمان خود وفا کرده و چیزی به مردم نگفته، جز آنچه خدا فرمان داده است.
(جوادی‌آملی، ۴۸۸/۲۱ - ۴۸۹)

۴- فضای نزول سوره «مائده»

پیش از اسلام زعامت و پیشوایی عرب، از آن قریشیان بود و چون مکه فتح شد و فریش خود را در مقابله با اسلام و پیامبر اکرم ص ناتوان دید، تسلیم پیامبرص شد و به دنبالش سایر مردم حجاز نیز خود را تسلیم کرده و فوج فوج به اسلام گرویدند. (ابن هشام، ۲۰۵/۴) از آیه «فَتَرَى
الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرْضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَحْشَى أَنْ تُصِيبَنَا ذَآئِرَةً» (المائدہ، ۵۲) می‌توان فضای سیاسی حاکم بر مدینه در زمان نزول سوره را تا اندازه‌ای به دست آورد: نظام اسلامی در مدینه مستقر شده بود و مسئولان دینی در تثبیت و تقویت آن می‌کوشیدند و منافقان داخلی و اقلیت‌های غیر موحد، احساس ناامنی می‌کردند و با مشرکان در خارج، روابطی داشتند تا در صورت شکست اسلام راهی برای نجات خود داشته باشند. مشرکان نیز در بیرون مدینه در پی براندازی نظام اسلامی بودند. (جوادی‌آملی، ۴۹۰/۲۱) این افراد مناسب‌ترین زمان را، بعد از رحلت پیامبر می‌دانستند. در نتیجه تلاش‌های عملی پیامبر در اواخر عمرشان در این جهت بود که اسلام را به سنت زوال ناپذیر الهی یعنی ولايت پیوند بزند، به همین دلیل با بیان‌های مختلف در حدیث وزارت (صدقه، ۵۹؛ مجلسی، ۱۶۳/۱۸)، منزلت (کلینی، ۱۰۷/۸؛ بخاری، ۲۴/۵)، طیر مشوی (مجلسی، ۳۵۵/۳۸؛ متنقی هندی، ۱۶۷/۱۳) و... به این کار پرداخت، باز در حججه الوداع و در غدیر خم آن را گوشزد نمود و با صراحة تمام همگوئی قرآن و عترت را بیان کرد.

ترس پیامبر از عدم پذیرش ولايت امیرالمؤمنان (ع)، از آلودگی فضای سیاسی آن زمان حکایت دارد، به گونه‌ای که پیامبرص با همه شهامتی که داشت تا با تأمین الهی و نزول «والله يعصمك من الناس» (المائدہ، ۶۷) تضمین نشد، امر ولايت را با مردم در میان نگذاشت.

در سوره مائده خداوند بیان می‌کند که مسلمانان تعطیل و تغییر در حکم و حاکم الهی ندهید و به عهد الهی ولایت پاییند باشید. بنابراین فضای نزول سوره مائده، حاکی از غرض اصلی سوره است که همان پاییندی به عهده‌ها بخصوص عهد ولایت می‌باشد.

۵- شأن نزول آیات مهم سوره «مائده»

توجه به «شأن نزول» آیات- بخصوص آیات مهم- کمک به کشف غرض سوره می‌نماید. آیات شریفه اکمال، تبلیغ و لایت در سوره مبارکه مائده از آیات کلیدی و محوری هستند و نقش مهمی در کشف غرض سوره به عهده دارند که به علت بی‌توجهی به شأن نزول و نفهمیدن معانی بلندشان مورد غفلت برخی از مفسران اهل سنت قرار گرفته‌اند؛ سپس آنان در تشخیص موضوع اصلی سوره دچار لغزش شده‌اند.

شأن نزولهای متعدد و قطعی الصدور درباره آیات سه‌گانه مذکور ثابت می‌کند که این آیات درباره ولایت حضرت علی علیه السلام پس از پیامبر صلی الله علیه و اله نازل شده است و همگی به پیمان الهی ولایت اشاره دارند و با غرض اصلی سوره که درباره وفای به عهد و پیمانها بخصوص پیمانهای الهی و اجرای حلال و حرام خداست پیوندی ناگستینی دارند. اگر معنای این آیات به کمک شأن نزول آنها بدستی درک می‌شد هر مفسری بی‌درنگ از خود سؤال می‌کرد که چرا سه آیه مهم پیرامون ولایت در سوره مائده قرار داده شده است؟ چه ارتباطی بین غرض سوره و پیمان الهی ولایت وجود دارد؟

آنگاه با اندکی تأمل در می‌یافت که از آنجا که غرض سوره درباره عهد و پیمان است، این آیات در آن گنجانده شده‌اند. (خامه‌گر، ۱۴۶-۱۴۷)

۶- مدنی بودن سوره «مائده»

همه مفسران این سوره را مدنی می‌دانند (ابوالفتح رازی، ۲۱۴/۶؛ قرطبي، ۳/۶)؛ البته در زمان و مکان نزول آن اختلاف دارند: برخی نزول آن را هنگام بازگشت رسول خدا(ص) از حدیبیه (قرطبي، ۳/۶؛ ابن عاشور، ۵/۵)، گروهی نزول بعضی آیات آن را در روز عرفه در عرفات (زرکشی، ۱/۱۹۵)، برخی هنگام بازگشت پیامبر از حجۃ‌الوداع (طباطبایی، ۵/۲۰۲) و دسته‌ای عید غدیر می‌دانند. (رشید رضا، ۶/۹۵)

این گوناگونی نظرها منافاتی با مدنی بودن سوره ندارد. البته می‌توان این‌گونه گفت که خداوند بخش اعظم این سوره، از جمله آیه اکمال دین و مسئله ولایت را در روز عرفه نازل کرد و پیامبر اکرم ضمن تلاوت آن‌ها در روز عرفه، بیان ولایت را بخاطر مصالحی تا روز غدیر خم به تأخیر انداخت. برخورد با اهل کتاب و دعوت آنها به میانه‌روی در عقاید و افکار و اندیشه‌ها و نیز مبارزه با منافقین که از ویژگیهای سوره مدنی است، همچنین توجه ویژه این سوره به مباحث حکومتی مارا در رسیدن به غرض اصلی سوره که وفای به عهد ولایت است، رهنمون می‌باشد.

۷- کلمات کلیدی سوره مائدہ

واژگان مهم این سوره شامل ولایت، تقوی، فسق و حکم «بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» می‌باشد. (بازرگان، ۱/۱۲۳-۱۲۴)

رابطه معناداری بین این کلمات و محور اصلی سوره که ولایت است، به نظر می‌رسد. زیرا پذیرش ولایت در سایه تقوی الهی صورت می‌گیرد و مستلزم دوری از فسق و گردن‌نهادن به فرامینی است که خدا نازل نموده است.

۸- فضائل سوره مائدہ

فضیلت سوره و غرض آن هردو تابعی از متغیر محتوای سوره هستند و بسان دو معلوم از یک علت واحد در تلازم دائمی باهم به سرمهی‌برند. در روایتی از ابی بن کعب نقل شده که پیامبر صن فرمود: «من قرأ سورة المائدة أعطى من الأجر بعدد كل يهودي و نصراني يتنتفس في دار الدنيا عشر حسنات و محى عنه عشر سيئات ورفع له عشر درجات هر كسر سوره مائدہ را بخواند به عدد هر يهودي و مسيحي که در روی زمین است ده حسنة به او داده می‌شود و ده گناه از او محو و ده درجه بر درجات او افزوده می‌شود». (طبرسی، جوامع الجامع، ۱/۳۰۸)

بررسی محتوای سوره «مائده» نشان می‌دهد که غرض اصلی این سوره تأکید بر ولایت است. طبیعی است که اگر کسی در قرائت این سوره استمرار داشته و در آن تدبیر کند به موقعیت ویژه ولی الهی آگاه می‌شود و درمی‌باید که چون یهودیان راه تقریط و نصرانیان راه افراط را، در مورد ولایت الهی پیش گرفتند، خداوند چنین فضیلتی را برای خواننده این سوره که بر حکم الهی گردن نهاده

است در نظر گرفته است و هرکس که طبق این فرامین عمل نکند ظالم است: «... وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ». (المائدہ، ۴۵) بنابراین ملاحظه می‌شود که فضیلت سوره مائده با غرض آن رابطه منطقی و نزدیکی دارد و هردو نیز با محتوای سوره سازگارند.

۹- اسماء الحسنی سوره مائده

دقت در تمامی نام‌های نیکوی الهی سوره مائده نشان می‌دهد: آیات این سوره بر توحید یعنی یکی بودن مبدأ، خالق، رب، الله و معبد عالم اصرار دارند، پس حاکمی در جهان جزو نیست. (جوادی‌آملی، ۴۸۶/۲۱) و از این رو حاکم و ولی الهی را تنها خداوند مشخص می‌نماید.

۱۰- صدر سوره مائده

از میان پنج سوره‌ای که در قرآن با ندای به امت آغاز شده‌اند؛ (سیوطی، ۲۰۹/۲) سه سوره مائده، حجرات و ممتحنه با خطاب «یا ایها الذين ءامنوا» آغاز می‌شوند. از بررسی مضماین این سوره‌ها می‌توان به ارتباطی که بین این سه سوره وجود دارد پی‌برد و نتیجه گرفت که هر سه سوره حول محور اطاعت از رهبری و ولایتمداری است.^۱

۱۱- تناسب سوره مائده با سوره‌های مجاور

درباره تناسب و ارتباط سوره "مائده" با سوره ماقبل آن یعنی سوره "نساء" می‌توان گفت که این دو سوره همتای یکدیگرند. زیرا هر دو سوره با ندا «یا ایها» آغاز شده‌اند. این همانندی در آغاز اشاره‌ای به همانندی دو سوره است. هر دو سوره مدنی هستند و محورهای مشترکی دارند. سوره "نساء" مشتمل بر یک سلسله عقود و پیمانهای صریح و ضمنی است. پیمانهای صریح؛ مانند عقد نکاح، عقد صداق، عقد حلف، عقد معاهده و امان. عقود ضمنی؛ مانند وصیت، ودیعه، وکالت، عاریه، اجاره و امثال آنها که همگی زیر پوشش تعبیر عام «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤْدُوا الْأَمَانَاتِ إِلَيَّ أَهْلِهَا» (النساء، ۵۸) در مد نظر می‌باشند.

۱- این مطلب نتیجه تحقیقات «موسسه تدبیر در کلام وحی قم» می‌باشد.

لذا بسیار مناسب خواهد بود که پس از عقود و پیمانها سخن با سوره‌ای ادامه یابد که طبیعه آن با فرمان به وفای به عقود آغاز گردد. گویا خداوند متعال در آغاز سوره «مائده» به همه انسانهای بایمان خطاب می‌کند: به پیمانهایی که در سوره «نساء» بدانها اشارتی رفت و فادر باشد، همان‌طور که در همین سوره «مائده» عقود و قراردادهای مهمی مطرح است که باید بدانها و فادر باشید. (آل‌وسی، ۲۲۲/۳)

در مورد چگونگی اتصال سوره «مائده» و سوره بعد از آن «انعام» این‌طور به نظر می‌رسد: «پس از اینکه خداوند، سوره مائده را با آیه «وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ختم نمود، اولین آیه سوره انعام را آیه‌ای قرار داد که نشان دهنده قدرت کامل خداوند در آفرینش آسمان و زمین است: «الحمد لله الذي خلق السماوات والارض و جعل الظلمات والنور» (طبرسی، مجمع‌البيان، ۴/۴۲۱)

۱۲- قصه‌های سوره مائده

خداوند در آیات ۲۰ تا ۲۶ سوره «مائده» داستان عناد بنی اسرائیل در مورد حضرت موسی(ع) را یادآوری می‌کندکه مربوط به عدم دخول بنی اسرائیل در سرزمین مقدس است، که بخاطر نافرمانی از پیامبر الهی، دچار عقوبت شده‌اند. این قصه برای عبرت‌گرفتن مفید است، زیرا عاقبت سر پیچی از فرامین رسول خداص و نپذیرفتن ولايت الهی می‌تواند عقوبتي مانند بنی اسرائیل در پیش داشته باشد.

آیات ۲۷ تا ۳۴ به بیان داستان حсадت یکی از فرزندان حضرت آدم نسبت به دیگری و در نتیجه قتل برادرش می‌پردازد؛ که برای اهل کتاب هشداری است که حсадت آنها باعث عدم پذیرش رسالت پیامبر گرامیص به عنوان حاکم الهی نشود.

در آیات ۱۱۵ تا ۱۱۲ داستان نزول مائده مطرح شده است. در آیه ۱۱۴ حضرت عیسی هدف از نزول مائده آسمانی را عیلبدون روز نزول مائده برای افراد معاصر و آیندگان برشمرد. (جوادی‌آملی، ۲۵۵/۲۴) در مکتب انبیاء آن روزی عیدرسی قرار می‌گیرد که فیض خاص الهی نازل می‌شود و مطلب تازه‌ای برای مکتب آنان پدید می‌آید. (همان، ۲۶۰) به همین جهت روز ابلاغ ولايت و اكمال دین و اتمام نعمت معنوی به مسلمانان نیز، عید غدیر نامیده شده است. می‌توان

این طور نتیجه گرفت که «مائده» و «ولایت» هردو فیض خاص الهی و نعمت ویژه هستند. از آنجا که همیشه بین داستانهای یک سوره و غرض سوره هماهنگی وجود دارد می‌توان گفت که هدف اصلی این سوره «وفای به عهد ولایت» است و قصه‌های این سوره، همسو با مطالب سوره و غرض اصلی آن است.

اکنون که با استفاده از روش‌های کشف ساختار سوره، غرض اصلی سوره مائده مشخص شد، ساختار بدست آمده را به صورت نمودار درختی رسم می‌نماییم.

بررسی ساختار سوره مائدہ با رویکرد ساختار درختی ۷۵

نتایج مقاله

- ۱- نگرش جامع گرایانه به معانی سوره‌ها، آثار مهمی به دنبال دارد و افق جدیدی در درک معانی بلند این کتاب آسمانی می‌گشاید. به عنوان نمونه در سایه آن به شباهات خاورشناسانی که پراکنده‌گی موضوعی آیات سوره‌ها را از عیب‌ها و نقص‌های قرآن برشمرده‌اند، پاسخ داده می‌شود.
- ۲- با کشف غرض اصلی سوره مائده، می‌توان به بسیاری از اختلافات تفسیری بین علمای شیعه و اهل تسنن در مورد آیات اکمال دین، ولایت و تبلیغ پاسخ داد؛ زیرا همه این آیات‌ها با محور سوره که وفای به عهد و تبعیت از حاکم الهی را راه حفظ دین می‌داند، در ارتباط هستند.
- ۳- سوره مائده وصیت نامه وحی است. جریان امم پیشین را مطرح کرده است که یهودی‌ها و مسیحی‌ها بعد از پیامبرانشان چه اشتباهاتی کردند. تا مسلمان‌ها بعد از رسول الله مواطن بوده و اشتباهات آنان را تکرار نکنند. زیرا یهودیان و مسیحیان به طور کلی مرتكب خطاهای زیر شدند: بعضی از احکام را تعطیل کردند، بعضی از احکام را تحریف کردند و تغییر دادند، با حاکمان و انبیا الهی جنگیدند در نتیجه بی حاکم الهی شدند. لذا خدا به امت اسلام وصیت می‌کند که بعد از رسول گرامی اسلام (ص) به فکر اجرای احکام اسلام پشت سر ولی خدا باشند. نه احکام را تعطیل کنند، نه تحریف، نه حاکم را حذف کنند و نه تغییرش دهند.
- ۴- عهد عتیق (تورات)، عهد جدید (انجیل)، عهد اخیر (قرآن) است. قرآن کریم آخرین عهد الهی است که دو عهد قبل را در بردارد و دستور «أَوْفُوا بِالْعَهْدِ» در ابتدای این سوره می‌رساند که باید به این عهد پاییند باشیم.
- ۵- سوره مائده نسخه هدایت جامعه است و عامل بقای تمدن اسلامی پیغمبر است که چه فرمول و رهنمودهایی بدهد تا این تمدن نبوی بماند و با توطئه‌ها متزلزل نشود.

کتابشناسی

- ۱- قرآن کریم
- ۲- آلوسی، سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۱۵ق.
- ۳- ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحریر و التنویر، بیروت: موسسه التاریخ العربی، ۱۴۲۰ق.
- ۴- ابن هشام، السیرة النبویه، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۳ق.
- ۵- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ق.
- ۶- بازرگان، عبدالعلی، نظم قرآن، تهران: قلم، ۱۳۷۲ش.
- ۷- بحرانی، سیدهاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیہ البعثه قم، چاپ اول، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۶ق.
- ۸- بخاری، محمدبن اسماعیل، صحيح البخاری، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۱ق.
- ۹- بی آزار شیرازی، عبدالکریم و محمد باقر حجتی، تفسیر کاشف، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲ش.
- ۱۰- جوادی آملی، عبدالله، تسنیم تفسیر قرآن کریم، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۰ش.
- ۱۱- حوى، سعید، الاساس فی التفسیر، قاهره: دار السلام، ۱۴۱۲ق.
- ۱۲- خامه‌گر، محمد، ساختار هندسی سوره‌های قرآن پیش درآمدی بر روش‌های نوین ترجمه و تفسیر قرآن کریم، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۶ش.
- ۱۳- رشید رضا، محمد، المنار، ابراهیم شمس الدین، بیروت: دارالکتب العلمیہ، ۱۴۲۶ق.
- ۱۴- زحلی و هبة بن مصطفی، التفسیر المنیر فی العقیدة و الشريعة و المنهج، بیروت: دار الفکر المعاصر، ۱۴۱۸ق.
- ۱۵- زرکشی، بدراالدین محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، بیروت: دار المعرفة، ۱۹۹۰م.
- ۱۶- سید قطب، فی ظلال القرآن، بیروت: دارالشروع، ۱۴۱۲ق.
- ۱۷- سیوطی، جلال الدین، الإلتان فی علوم القرآن، بیروت: دارالكتاب العربي، ۱۴۲۱ق.
- ۱۸- شحاته، عبد الله محمد، درآمدی بر تحقیق در اهداف و مقاصد سوره‌ها، ترجمه محمد باقر حجتی، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹ش.
- ۱۹- صدقی، محمد بن علی، الامالی او المجالس، حسین الاعلی، بیروت: مؤسسة الاعلی للطبعات، ۱۴۱۰ق.
- ۲۰- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیہ، ۱۴۲۳ق.
- ۲۱- طبرسی، ابو منصور احمد بن علی، الاحتجاج، ابراهیم البهادری، تهران: اسوه، ۱۴۱۶ق.
- ۲۲- طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر جوامع الجامع، تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷ش.
- ۲۳- همو، مجتمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
- ۲۴- عیاشی، محمد بن مسعود، التفسیرالعیاشی، تهران: چاپخانه علمیه، ۱۳۸۰ق.
- ۲۵- فخر رازی، ابوعبدالله محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۵ق.
- ۲۶- قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحديث، تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ش.
- ۲۷- قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، تحقیق محمد جمیل عرفان العشا، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۵ق.
- ۲۸- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، علی اکبر الغفاری، بیروت: دارصعب دارالتعارف، ۱۴۰۱ق.
- ۲۹- منقی هندی، علاءالدین علی، کنزالعمال فی سنن الاقوال والاعمال، صفوۃ الصقاۃ، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۰۵ق.
- ۳۰- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار الجامعۃ لدرر اخبار الانہمة الاطھار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
- ۳۱- محمدالطيب، ابراهیم، اعراب القرآن الکریم، بیروت، ۱۴۲۳ق.
- ۳۲- مدرسی، سید محمد تقی، من هدی القرآن، تهران: دار محبی الحسین، ۱۴۱۹ق.
- ۳۳- مکارم شیرازی ناصر، الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب، ۱۴۲۱ق.